

Dívčí romány na konci dlouhého devatenáctého století a genderové stereotypy v nich

Lenka Procházková

Úvodem

Společnost druhé poloviny dlouhého devatenáctého století měla jasně vymezené genderové role. Zatímco muž se pohyboval ve sféře veřejné a byl živitelem rodiny, kterou navenek zastupoval, úkolem ženy, jíž byl vymezen svět privátní, bylo zejména být dobrou hospodyní, zajistit manželovi klidné a přívětivé zázemí a řádně vychovat děti.¹ Ačkoli heslo „*Kinder, Kuche, Kirche*“² nepozbylo až do vypuknutí první světové války v českém kontextu na platnosti, proměna genderového konstruktů ženy doznala na konci sledovaného období určitých změn. Genderovými rolemi byla dána nejen náplň každodenního života, vzdělání či možnost profesního uplatnění, ale třeba také četba.

Pojem gender se v posledních dvaceti letech stal nedílnou součástí řady společenských disciplín. Jako gender bývá chápáno pohlaví definované ne na základě biologických rozdílů, nýbrž na základě rozdílů společenských.³ V předkládané studii pracuji ještě s dalšími dvěma pojmy, totiž genderovým konstruktem a genderovým stereotypem. Za stereotyp pokládám ustálenou, typickou představu,⁴ která v daném společenském kontextu fungovala a rezonovala. Naproti tomu pojem konstrukt chápu ve své práci jako obecnější, širší kategorii.⁵ Pojem konstrukt užívám mj. tehdy, když je dobová norma (a tím i stereotyp) v analyzovaném materiálu překročena. Konstrukt má tedy tu vlastnost, že může normu nejen zobrazovat, ale také ji vytvářet.

Ženské i mužské genderové konstrukty lze najít v řadě různorodých pramenů. Nepatří k nim pouze normativní a preskriptivní literatura,⁶ dobová odborná knižní produkce⁷ či ego-

---

¹ K vymezení generových rolí v dlouhém devatenáctém století např.: Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Ideály a skutečnost. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťánské společnosti v polovině 19. století*, in: Česká literatura 47, č. 6, 1999, s. 654–665; Ludmila SOCHOROVÁ, *Muž a žena v české vlastenecké společnosti doby biedermeieru*, in: H. Lorenzová – T. Petrasová (eds.), *Biedermeier v českých zemích*, Praha 2004, s. 92–103.

² Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 105.

³ Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: K. Čadková – M. Lenderová – J. Stráníková (eds.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006 s. 19–32.

⁴ Milena LENDEROVÁ, *Stereotyp Francouzky a její idealizace a stylizace v jazykově českém prostředí*, in: *Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 586.

⁵ Opírám se zde o definici, která pojímá konstrukt jako skutečnost, kterou je možno vysuzovat z pozorovatelných jevů a která vyjadřuje „*přímo nepozorovatelné, avšak existující (...) procesy, stavy, činitele*“, viz *Universum. Všeobecná encyklopedie*. 5. díl, s. 95.

⁶ Patřily mezi ně příručky pro ženy, dívky a hospodyně, společenské katechismy či tzv. tajemníky lásky, jež nabádaly zejména muže k tomu, jak se chovat k dívkám a jak s nimi vést milostnou korespondenci.

⁷ Může se jednat o odbornou literaturu z oblasti pedagogiky, lékařství či právních věd.

dokumenty,⁸ ale také beletrie. Je známou skutečností, že umělecké dílo vždy odráží dobu svého vzniku.⁹ Platí to rovněž o české populární kultuře, jejíž součástí se na konci devatenáctého století staly také dívčí romány. Tomuto žánru zatím nebyla v posledních pětadvaceti letech – s výjimkou jedné z kapitol práce Dagmar Mocné¹⁰ – věnována soustavnější pozornost,¹¹ proto jsem se rozhodla představit ho jako svěbytný historický pramen.

Dívčí romány jako žánr

Dívčí román definuje současná literární věda jako žánr populární literatury, který je určený dospívajícím dívkám a který má svým emotivně laděným příběhem napomoci děvčatům při procesu jejich osobnostního zrání.¹² Tento specifický žánr vycházel jednak z literatury pro děti a mládež, především výchovných povídek (psala je třeba Magdaléna Dobromila Rettigová), jednak těžil ze salónní novely (autorkami byly např. Karolina Světlá, Sofie Podlipská nebo Věnceslava Lužická) a z rodinných románů (v duchu Popelky Biliánové či Ignáta Herrmanna).¹³ Jádrem příběhu bylo téměř vždy formování hlavní postavy, jíž byla výhradně dívka či mladá žena, byť se příběh často uchyloval také k nějaké milostné historii.¹⁴

Romány pro dívky se začaly v českém prostředí jako žánr vytvářet na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Jak upozornila Dagmar Mocná,¹⁵ jako určitého předchůdce lze vnímat Klicperův román *Jindra*, vydaný prvně roku 1876.¹⁶ Charakteristické pro dívčí četbu často bylo, že obsahovala podtitul, jímž odkazovala k okruhu potenciálních čtenářů (nejčastěji *dívčí román*, někdy bylo v tiráži také uvedeno, že je kniha věnována *dospělým dívkám českým*).¹⁷ Dalším typickým znakem byly obrázky tytištěné v knize, které jistě činily

---

⁸ Dokumenty osobní povahy. Bývají mezi ně řazeny deníky, památníky, korespondence, vzpomínky a paměti.

⁹ Mona OZOUF, *Co prozrazuje román. 19. století – mezi starým režimem a revolucí*. Brno 2009, 18–22.

¹⁰ Dagmar MOCNÁ, *Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Pohled do dějin pokleslého žánru*, Praha 1996, s. 37–49 a 146–154.

¹¹ Ze starších prací jmenujme: D. SLONKOVÁ, *Kapitoly o dívčím románu*, in: Magazín Družstevní práce, 1936/1937 (passim), Zdeněk Karel SLABÝ (ed.), *Dívky pro román*, Praha 1967; Jaroslava HRABÁKOVÁ – Jan ČERVENKA, *Minulost a přítomnost dívčí četby*, in: *Rozpory a výhry dnešní dětské knihy. Studie a články o aktuálních otázkách literatury pro děti*, Praha 1962, s. 135–156.

¹² Dagmar MOCNÁ – Josef PETERKA a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004, s. 114.

¹³ D. MOCNÁ, *Červená knihovna*, s. 45 a 151; D. MOCNÁ – J. PETERKA, *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 116.

¹⁴ D. MOCNÁ, *Červená knihovna*, s. 151.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 147–151.

¹⁶ Ivan KLICPERA, *Jindra. Obraz z našeho života*, Praha 1876. Ačkoli novela nebyla primárně psána jako román pro dívky, začala být postupem času takto vnímána, a to zejména proto, že v příběhu dochází k určitému zrání původně svěhlavé hlavní hrdinky, jež se zamiluje do domácího učitele. Kniha si získala velkou popularitu zejména během první světové války, a to zejména díky svému vlasteneckému zaměření; do roku 1914 vyšla šestkrát a poté ještě několikrát během války. *Jindra* však postrádá silnou didaktickou tendenci a také humor, tolik charakteristický pro dívčí četbu počátku 20. století, viz D. MOCNÁ, *Červená knihovna*, zejména s. 44 a 45.

¹⁷ Eliška KRÁSNOHORSKÁ (podle E. von RHODEN), *Svéhlavička. Příběh z pensionátu*, Praha [1898], titulní strana.

četbu přitažlivější a lákavější. K předním ilustrátorům dívčích románů patřil Karel Muttich, který pracoval jak pro oba nejvýznamnější předválečné nakladatele dívčí četby – Rudolfa Storchu i pro Josefa Richarda Vilímka. Válečná edice *Kytice dívčí četby*, o níž bude pojednáno níže, se v tomto směru z pochopitelných důvodů vymykala tím, že obrázky neobsahovala, a příznačné také je, že vycházela na nekvalitním papíře.

Průkopnicemi českého dívčího románu byly pochopitelně ženy-spisovatelky. Jen výjimečně byl autorem českého dívčího čtení vydaného do roku 1914 muž.¹⁸ Jinak tomu bylo u zmíněné *Kytice dívčí četby*, v níž nalezneme podstatně vyšší podíl autorů-mužů.¹⁹ Také Josef Roden, autor *Irčina románu*, který prvně vyšel roku 1915, předznamenal tendenci, jež se výrazněji uplatnila až během první republiky, totiž že do výhradně ženského žánru pronikli muži.²⁰

Dívčí romány vydané v českých zemích mezi lety 1898 a 1914 lze z hlediska práce s fabulí rozdělit do tří odlišných linií. První byla zastoupena převážně překlady; jednalo se o „*divoce romantické příběhy*“²¹ (z českých děl by bylo možné zařadit sem Krásnohorské *Celínku*, u níž Dagmar Mocná předpokládá, že mohla mít cizojazyčný přebraz).²² Druhou tvořila sentimentální díla, charakteristická často vypjatou etičností a reprezentovaná zejména produkcí Ludmily Grossmanové Brodské, Anuše Mittenhubrové či Pavly Moudé.²³ V posledním případě se jednalo o domácí tvorbu směřující k humoristické četbě²⁴ (je reprezentována zejména prvními dvěma až třemi svazky *Svéhlavičky* od Elišky Krásnohorské; humoru v těchto románech však postupně ubývá).

Cílem dívčích románů nebylo dívky jen pobavit, ale také vychovávat. Didaktická funkce je snad nejvíce zřetelná v prvních třech dílech *Svéhlavičky*. Zatímco v prvním díle je Zdenka těžko zvladatelná, zanedbává ruční práce a nechová se jako dobře vychovaná dívka, v druhém díle se nedokáže smířit s tím, že by po svatbě s Jiřím měla opustit milovaný Jasnou a odejít do míst, kde její snoubenec vykonává advokátní praxi. Ve třetím díle je Svéhlavička maminkou tří nezvladatelných dětí a její výchovné metody naprosto selhávají. Protože je Zdenka tematizována jako postava veskrze sympatická a na konci každého dílu „prozře“,

---

¹⁸ Touto výjimkou potvrzující pravidlo byli z českých autorů pouze Alfons Bohumil Šťastný, který vydal roku 1903 u Rudolfa Storchu román *Vychovatelka*, a Richard Russ, publikující pod pseudonymem Richi, jenž u Vilímka otiskl v roce 1910 soubor povídek *Děvče mého srdce*.

¹⁹ V prvních 15 svazcích byla téměř polovina novel napsána muži. K autorům publikujícím v této edici patřili Alfons Bohumil Šťastný, Zdeněk Matěj Kuděj, Pavel Oravský, Otakar Hanuš, František Flos či Pavel František Malý alias Ježatec.

²⁰ D. MOCNÁ, *Červená knihovna*, s. 154–170.

²¹ *Tamtéž*, s. 151.

²² *Tamtéž*, s. 49.

²³ D. MOCNÁ – J. PETERKA, *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 116.

²⁴ D. MOCNÁ, *Červená knihovna*, s. 151.

mohly se s ní čtenářky snadno identifikovat; výchovná tendence děl pak jistě padla na úrodnou půdu. Zajímavé také je, jak Krásnohorská uchopila z hlediska didaktické funkce svého díla subjekt vypravěče: ačkoli zůstává v románech upozaděna a do děje příliš nevstupuje, v některých případech glosuje Zdenčino chování; např. v románu *Svéhlavička nevěstou* promlouvá ke čtenáři, resp. ke čtenářce těmito slovy: „*Sedmnáctiletá dívka – a diví se, že jsou v manželství povinnosti!*“²⁵

Právě výrazná didaktická funkce tohoto žánru způsobuje, že postavy jsou výrazně typizované a nejsou hlouběji psychologicky propracovány. Proto lze genderové stereotypy v nich dobře analyzovat.²⁶ Zajímavé může být, že genderový stereotyp se promítal také do dobové reklamy na edici *Dívčím srdcím*: „*Je-li nutna opatrnost při volbě četby pro mládež vůbec, jest na místě opatrnost dvojnásobná* [zdůraznila LP], *jedná-li se o lekturu pro dívky* [zdůraznila LP]. (...) [knihy] byly velmi příznivě přijaty nejen kruhy rodičovskými, ale i pedagogickými a veškerou kritikou.“²⁷ Z uvedených citací vyplývá, že také v oblasti četby existoval rozdílný přístup k tomu, jaká knižní produkce by se měla dostat do rukou dívkám a jaká chlapcům. Dobové ego-dokumenty však napovídají, že tomu tak nebylo vždy.²⁸

Ačkoli některým nakladatelstvím vydělala dívčí četba slušné peníze, korespondence Vilmy Seidlové-Sokolové s její dlouholetou přítelkyní Palou Maternovou, která o dva roky později začala působit jako redaktorka Vilímkovy edice *Dívčím srdcím*, svědčí o tom, že zřejmě nebylo jednoduché prosadit knihu, která cílila na genderově i věkově omezenou skupinu čtenářů; z jara roku 1900 napsala Maternová velice kladný posudek na almanach *Dívčí svět*, který její někdejší spolužačka uspořádala. Seidlová-Sokolová píše: „*jsem Ti vděčna (...) za svého nakladatele*²⁹ (...). *Ujišťuje mne sice vždy náramně galantně, že mne uvítá rád, ale takové laskavé (...) doporučení Tvé nejlépe razí cestu. A s Dívčím světem má to vždy své háčky. Jen jisté čtenářstvo – a kniha při tom nákladná, to není pramen příjmů.*“³⁰

Vydavatelé dívčí četby

²⁵ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička nevěstou. Samostatné pokračování knihy Svéhlavička*, Praha [1900], s. 14.

²⁶ Pro účely této studie jsem se snažila vycházet z prvních vydání jednotlivých románů, ne vždy to však bylo možné; první vydání nejsou často dostupná ani v Národní knihovně ČR, což koresponduje s tím, že se jednalo o komerční literární produkci. Seznam textů, z nichž jsem vycházela, je uveden na konci, včetně data konkrétního vydání. Není-li přesný rok vydání znám či je-li rekonstruován, nachází se v hranaté závorce.

²⁷ Jiří SUMÍN, *Poupata*, Praha [1911], zadní desky.

²⁸ Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 519.

²⁹ Byl jím F. Šimáček.

³⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Pavla Maternová, složka korespondence přijatá, Vilma Seidlová-Sokolová, dopis z 25. 3. 1900.

K prvním vydavatelům dívčí literatury se řadil karlínský nakladatel Rudolf Storch, který se v roce 1898 rozhodl vydat počestělou verzi německého románu Emmy von Rhoden *Trotzkopf*.³¹ Storch ve své předmluvě k prvnímu vydání nezastírá, že motivem jeho nakladatelského počinu byla „*velká obliba*“ tohoto románu v německé literatuře, zároveň však přiznává, že se snaží vyplnit jistou mezeru na českém knižním trhu, neboť „*posud dobrých spisů zábavných pro dospělejší dívky postrádáme*.“³² Překlad a adaptaci knihy do českého prostředí měla provést Eliška Krásnohorská. Její práce měla nahradit dosavadní romány německé.³³ Ve Storchově nakladatelství vyšla nejen první část *Svéhlavičky*, ale také tři následující pokračování a rovněž romány *Celínka* a *Celínčino štěstí* od téže autorky. Firmu a koncesi převzal od R. Strocha roku 1912 Emil Šolc, který působil původně v Telči, proto tyto knihy později vycházely pod jeho jménem.³⁴ Během první světové války vycházela u Šolce v Karlíně také edice určená dívkám. Nesla název *Kytice dívčí četby*. Již formát i rozsah těchto sešitků, který se pohyboval od 26 do 32 stran, napovídá, že se jednalo spíše o povídkovou tvorbu. Šolc ve své reklamě zdůrazňoval, že „*jest přístupna všem, a proto schopna vytlačiti bezcennou, špatnou četbu, která se z ciziny k nám importuje v tuctových překladech a mládeži tak hojně nabízí*.“³⁵ Výmluvné jsou také tituly,³⁶ jež napovídají, že se jednalo převážně o oddychové čtení určené k zábavě nejširších vrstev. Protože edice vycházela roku 1917, nepřekvapí, že některé svazky odrážejí také smutnou každodennost, s níž se ve třetím válečném roce museli potýkat prakticky všichni obyvatelé rakousko-uherské monarchie.

Druhým úspěšným vydavatelem dívčí literatury byl Josef Richard Vilímek, jehož nakladatelství přineslo v roce 1902 vůbec první edici dívčí četby. Nesla název *Dívčím srdcím* a nakladatel jí věnoval poměrně velkou reklamní kampaň. Inzeráty, které se objevily ve většině ženských periodik, hlásaly: „*Rodičové, předplaťte dívkám novou ilustrovanou knihovnu pro dívky Dívčím srdcím. Knihovna tato, jejíž potřeba od let v kruzích vychovatelských byla uznána a jejíž vycházení uvítáno co nejsympatičtěji, uveřejňovati bude díla původní, jakož i vybrané překlady z literatur světových*.“³⁷ O oblíbě této ediční řady svědčí bezmála 40 vydaných titulů do konce roku 1914. Některé se dočkaly hned několika

³¹ Emmy von RHODEN, *Der Trotzkopf*, Stuttgart 1885.

³² E. KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička*, s. [5].

³³ D. MOCNÁ, *Červená knihovna*, s. 37.

³⁴ Aleš ZACH, *Rudolf Storch*, in: *Lexikon české literatury* 4/I, Praha 2008, s. 366–367. Již za první republiky došlo k Šolcovu spojení s firmou F. Šimáčka a populární dívčí čtení vycházelo u této firmy. TÝŽ, *F. Šimáček*, in: *tamtéž*, s. 599.

³⁵ JEŽATEC, *Jarka a Majda ve frontách*, Praha 1917, zadní desky. Vlastenecké zaměření způsobilo také oblibu a tím i další vydávání románu *Jindra ze 70. let 19. století*, jak již bylo uvedeno výše.

³⁶ Např. *Božka nezdara*, *Bílá paní zámeckáči Mánin první prázdninový den*.

³⁷ *Žena*, roč. 1, reklamní část několika čísel; dále také *Humoristické listy*, roč. 45, č. 7, 1902, s. 6.

vydání a vycházely ještě i během první republiky. Objevovaly se zde zejména romány, ale také knihy povídkové (zastoupené např. českými autorkami Terézou Novákovou, Růženou Čechovou či Vilmou Sokolovou). Navzdory informaci uvedené ve výše zmíněném inzerátu obsahovala knihovna z velké části produkci překladovou.³⁸ Většinu překladů pořídily samy redaktorky této edice, kterými byly Pavla Maternová³⁹ a Otylie Petrová. Díky nim se zde objevily romány ruské spisovatelky Lidje Aleksejevny Čarské, polských autorek Marie Konopnické či Zofje Urbanowské, edice obsahovala díla francouzská, německá i anglická.

Genderový stereotyp ženy

Z dívčích románů konce devatenáctého a počátku dvacátého století a z dívčí četby vůbec je možné vytvořit si obraz o tom, jaké chování dívky či mladé ženy bylo v domácnosti i ve společnosti žádoucí. Méně to již platí pro muže, vzhledem k tomu, komu byla produkce určena.

Dívka byla na svou roli hospodyně, manželky a matky připravována již od raného dětství: hra s panenkami neměla být pouze zábavou, ale měla vést ke správným návykům, které by byly dívce v jejím dalším životě užitečné.⁴⁰ Ačkoli se vyšší dívčívzdělání prosazovalo ve společnosti jen pozvolna,⁴¹ v dívčích románech hlavní hrdinky docházkou do měšťanské školy zpravidla nekončí: některé pobývají v penzionátu (*Svéhlavička, Poupata*), jiné absolvují učitelský ústav (*Andělská srdce, Doušek z naší studánky*⁴² a patrně i *Vychovatelka*) či se nadále vzdělávají soukromě (*Celínka, Celínčino štěstí*); tato skutečnost je pochopně dána osobami autorek, které byly často zastánkyněmi vyššího ženského vzdělání.⁴³ Postavy se učí zejména ručním pracím, zpěvu, hře na klavír, tanci a francouzštině. Od 14 let však měla být dívka schopna připravovat se na budoucí roli manželky a hospodyně. Dokládá to i citace z díla Elišky Krásnohorské: „*Zdravá, vtipná dívka může v čtrnáctém roce*

---

³⁸ Z dvaceti šesti titulů vydaných do roku 1911 bylo původních pouze devět z nich, tj. pouze 34 %.

³⁹ Pavla Maternová měla ty nejlepší předpoklady být redaktorkou podobně zaměřené knižní řady: měla na ženu nadprůměrné vzdělání, které získala na učitelském ústavu v Praze. Když se roku 1883 provdala, nemohla profesi učitelky nadále vykonávat, angažovala se tedy společensky – vyučovala soukromě, působila ve spolku pro ženské vzdělávání Minerva a psala rovněž poezii pro děti. Věnovala se také přednáškové činnosti, překládala a v letech 1896–1921 přispívala do časopisu *Ženský svět*, viz Dalibor HOLUB, *Pavla Maternová*, in: Lexikon české literatury 3/I, Praha 2000, s. 157–158.

⁴⁰ Tereza MELLANOVÁ, *Všudybylka*, Praha [mezi 1903 a 1905], s. 47.

⁴¹ Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Čechách v 19. století*, Praha 2005.

⁴² V první a nejrozsáhlejší povídce celého souboru studuje hlavní hrdinka učitelský ústav, musí z něho však z existenčních důvodů odejít.

⁴³ Mezi emancipistky patřily E. Krásnohorská a T. Nováková, P. Maternová a V. Seidlová-Sokolová byly samy absolventkami učitelských ústavů.

*již uměti velmi mnoho, a neumí-li, jest to asi vinou matky.*⁴⁴Ta zároveň potvrzuje další dobovou skutečnost, totiž že za správné vedení budoucí hospodyně byla odpovědná matka, která měla být dívce příkladem. Po ukončení vzdělávacího procesu bylo žádoucí, aby byly dívky uvedeny do společnosti a nabraly zkušenosti v Praze (má to být případ Zdenky v románu *Svéhlavička nevěstou*), Vídní (*Jindra*) či Paříži (*Celínčino štěstí*). Část hrdinek se však z finančních důvodů vydává na dráhu učitelky či vychovatelky (*Vychovatelka*, *Doušek z naší studánky*, Eliška z *Andělských srdcí*, je to též případ Florly z románu *Celínčino štěstí*). Tato profesie byla v souladu s tradiční generovou rolí ženy, proto nenarušovala dobový stereotyp. Navzdory tomu však tyto původně finančně samostatné dívky nacházejí muže, v jejichž domácnostech jako jejich ženy uplatní veškeré své nabyté znalosti a zkušenosti a profesi opouštějí (výjimkou jsou knihy *Doušek z naší studánky* a *Andělská srdce*).

Příznačné je, že ve volném čase se všechny dívky, ale také ženy, věnují ručním pracím. Ta dívka či žena, která ruční práce neovládá, je vždy vylíčena jako postava negativní (*Pletení paní Sadilové*) či minimálně problematická a je za svou nešikovnost kritizována (*Svéhlavička*, *Svéhlavička nevěstou*,⁴⁵*Celínka*) Ve všech románech české proveniencí se hrdinka rovněž aktivně hlásí ke svému národu. V tomto ohledu je nejzajímavější román *Vychovatelka* od Alfonse Bohumila Šťastného z roku 1903, jež výrazně ovlivnil česko-německý antagonismus po vyhlášení a následném zrušení Badeniho jazykových nařízení. Fabule příběhu je totiž vystavěna na konfliktu češství a německví: národně uvědomělá soukromá učitelka přijíždí do německého města a svou svěřenkyni ze smíšeného manželství tajně učí češtině. Když se stane členkou Ústřední matice školské, dostává výpověď, a od ztráty zaměstnání ji zachrání jen poslední vůle umírající paní domu. Podobně je tomu také v rozsáhlé povídce Vilmy Sokolové uveřejněné v souboru *Doušek z naší studánky*.

Ne ve všech případech se v románech objevují stereotypní představy o působení žen. V několika případech vybočují autoři z dobové normy. Nemůže překvapit, že do prvního pokračování *Svéhlavičky* se promítla také reflexe vysokoškolského vzdělání žen, která v době vzniku románu byla velmi aktuálním tématem. Jeho autorka Eliška Krásnohorská se jako zakladatelka Spolku pro ženské studium Minerva v této oblasti výrazně angažovala.⁴⁶ V knize

---

⁴⁴ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička ženuškou. Původní povídka pro dorůstající dívky*, Praha [1900], s. 64.

⁴⁵ Negativní ženský stereotyp je zde ztělesněn první ženou doktora Srnce, která nejen shledává pomoc svému muži nudnou, ale také pohrdá tím, že její muž pomáhá chudým, své děti označuje za nehodné a nesvede více než 4 skladby na piano.

⁴⁶ I když na konci 19. století byl pro středostavovské prostředí určitý vyšší stupeň ženského vzdělání žádoucí, neboť vzdělaná žena mohla svého muže nejen dobře reprezentovat a bylo také pravděpodobné, že vzdělaná žena dobře vychová příští generaci, vysokoškolské vzdělání žen naráželo na tuhý odpor. I po zřízení Minervy musely dívky nadále skládat maturitu na chlapeckém gymnáziu a na univerzitě mohly být pouze hospitantkami. Shodou

spisovatelka nechala o smyslu ženského studia medicíny, pro něž se rozhodne jedna z přítelkyň hlavní hrdinky Zdenky, pochybovat – příznačně – muže. Protože se však jedná o postavu, v jejímž případě jsou sympatie čtenáře na jeho straně, je náhled pana Menšíka spíše smířlivý. Hlavní argument pro ženské studium medicíny zní z úst jeho ženy následovně: „*Kdybyste stonaly, Elleno i Zdenko, (...) a kdyby taková doktorka Taťána byla na blízku: myslím, že byste obě s menším otálením běžely k ní o radu žádat, než i k tak výtečnému lékaři, jako je náš dr. Srnec! A s menším ostychem než jemu byste jí pověděly, co vám schází.*“⁴⁷ Není pochyb o tom, že se jednalo o jeden z nejpádnějších argumentů v celospolečenském kontextu a že stejného názoru byla i sama autorka románu. Podobným příkladem je román *Vychovatelka*, napsaný mužem (!), v němž hlavní hrdinka na dotaz, zda se zabývá politikou, odpovídá: „*Nemám k tomu práva? (...) Myslím, že to není výsadou jen mužů.*“ Společenská angažovanost žen na počátku dvacátého století byla také velice ožehavou otázkou. Ty tam byly doby, kdy se ženy mohly realizovat pouze v oblasti filantropie. Není divu, že dva roky potom, co román *Vychovatelka* vyšel, došlo k založení Výboru pro volební právo žen.⁴⁸

Genderový konstrukt ženy není utvářen pouze textem, ale také pomocí ilustrací, které jsou nedílnou součástí Storchovy i Vilímkovy produkce. Typickým příkladem je obálka prvních tří knih o *Svéhlavičce*. Zatímco na první z nich vidíme bezstarostné děvče, obklopené pomůckami na ruční práce, na dalším obrázku dívka ve snoubencově objetí (nic dalšího se na obrázku nenachází, což můžeme interpretovat jako absenci jakýchkoli dalších starostí), na třetím vidíme ustaranou ženu s utrápeným výrazem (tj. ženu zodpovědnou za celou domácnost a za výchovu dětí; rodinu ztělesňuje její manžel vyobrazený v pozadí). Příznačné také je, že svobodná dívka je nakreslena s vlasy rozpuštěnými, zatímco vdaná Zdenka má vlasy vyčesány. Účes mohl být jedním z distinktivních rysů vdaných žen.

Genderový stereotyp muž

V dlouhém devatenáctém století nebylo možné uzavřít sňatek, aniž by byl muž finančně zabezpečen.⁴⁹ Protože dostatek financí mu mohlo poskytnout slušné zaměstnání, které se snoubilo s určitým vzděláním, nacházíme v románech vystudované právníky (první tři díly

---

okolností v roce 1900, kdy vyšel román *Svéhlavička nevěstou*, bylo dívkám povoleno řádné studium medicíny, viz M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách*, s.133.

⁴⁷ E. KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička nevěstou*, s. 89.

⁴⁸ Luboš VELEK, *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Víkové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii*, in: M. Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007 s. 263.

⁴⁹ Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska. Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, in: *Český časopis historický* 95, č. 1, 1997, s. 77–85.

trilogie o *Svéhlavičce*), lékaře (*Svéhlavička babičkou*), inženýry (*Celínka, Celínčino štěstí*) či doktory filozofie (*Jindra*). Vysokoškolské vzdělání je vždy zárukou nejen slušné existence, ale také morálních kvalit. Jendou z těch nejvyšších je potom vlastenectví, jehož nositeli jsou bez výjimky všechny hlavní (kladné) mužské postavy. Zajímavé je, že velká část těchto mužů pochází z chudých poměrů a vypracovala se vlastním přičiněním (*Jindra, Doušek z naší studánky, Svéhlavička babičkou*). Podezřelí jsou naopak věční studenti, kteří vystupují jako lvi salónů (*Svéhlavička a Svéhlavička nevěstou*), a jako negativní je v dívčí četbě vnímán také stereotyp šlechtice: jak hrabě Ostorvinský z Kliceperovy *Jindry*, tak pan Lipovský ze Svojšína z *Celínky*⁵⁰ jsou muži, kteří nedosahují tak velkých morálních kvalit jako jejich plebejské protějšky. V případě *Jindry* jedná se také o muže, který je národnostně chladný, což je společně s národním odrodilstvím (*Vychovatelka, Doušek z naší studánky*) rovněž pocíťováno jako nepatřičné.

Ve všech dívčích románech je muž – souladu s dobovou společenskou normou – prezentován jako hlava rodiny a nejvyšší autorita. Citáty z románu *Všudybylka*⁵¹ či *Vychovatelka*⁵² tak korespondují s dobovými vzpomínkami.⁵³ Žena je potom rovněž ten, kdo se mužově autoritě podřizuje: „*Ale dokud jim to hmotně neškodilo*[tj. hlásit se k české národnosti], *nebránila muži, že posílá děti do české školy, byť je byla raději viděla ve škole ,noblejší‘. Než patřila na jeho počínání jako na nějakou slabůstku, k níž musí žena zvláště při muži tak dobrém a přičinlivém, jako byl její, již přimhouřiti oči. Asi na takovou slabůstku, jakou je jiným mužům kouření, sklenička nebo dokonce hra v karty.*“⁵⁴

Odras každodennosti – vztahy muže a ženy v dívčí četbě

V dívčích románech je samozřejmě reflektována problematika vztahů mužů a žen. Protože se jednalo, jak již bylo uvedeno, o žánr, který měl výraznou didaktickou funkci, nebylo možné, aby právě v tomto ohledu docházelo k narušování dobového stereotypu; až do první světové války nebylo pro dívky ze středních vrstev přípustné, aby zůstávaly s mladým mužem o

⁵⁰ V pokračování románu však Krásnohorská vyličila pana Lipovského jako postavu veskrze kladnou, dosahující vysokých morálních kvalit (!).

⁵¹ Při výchově dětí se matka dovolává nejvyšší, tj. otcovské autority: „*No, počkej, Boženko, až přijde tatínek domů. Co tomu řekne? To bude mít metlička časy!*“, viz T. MELLANOVÁ, *Všudybylka*, s. 32 S tím koresponduje také výrok otce, který svá slova formuluje z pozice této nejvyšší autority: „*Jak by tě, maminko, některé [dítě] zlobilo, napiš mi a víckrát do Dobšína nepojede.*“, viz *tamtéž*, s. 79.

⁵² Továrníkova manželka říká, že její muž jí „*dovolí*“ mluvit o samotě česky, viz A. B. ŠŤASTNÝ, *Vychovatelka*, s. 10. Na pohodlí a blaho hlavy rodiny se dbá především – otec a manžel nemůže být rušen výukou malé dcery, *tamtéž*, s. 32.

⁵³ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha – Litomyšl 2006, zejména s. 148–153.

⁵⁴ Vilma SOKOLOVÁ, *Doušek z naší studánky*, Praha [1910], s. 28.

samotě bez přítomnosti další osoby a přípustný samozřejmě nebyl ani bližší intimní kontakt, a to ani mezi snoubenci.⁵⁵ Shrneme-li výše uvedené, lze konstatovat, že dívčí romány mohly v tomto ohledu odrážet dobovou normu, pokud ji dokonce záměrně ještě neumravňovaly.

Z dívčí četby vyplývá, kdy mohlo dojít k vzájemnému seznámení budoucích manželů. Ve věku kolem patnácti let či šestnácti byla dívka uvedena do společnosti. K tomu sloužily jednak taneční hodiny, jednak domácí zábavy a plesy. Kromě dívčích románů to odráží také dobové rodinné romány a humoristická četba.⁵⁶ Ve věku kolem sedmnácti let již bylo možné pomýšlet na vdavky, ačkoli Tonička v citované ukázce popírá, že věk na vdávání již má: „*Snad byste se mnou tak nespíchala? Vždyť je mně teprve sedmnáct a říkáváte, že rozum můj je ještě mladší (...). A to byste chtěla takové dítě vdávat?*“⁵⁷

Pokud jsou výše uvedené předpoklady pravdivé, zdá se, že na přelomu století bylo již standardem, že si mladí muži nenechali příliš mluvit od rodičů do svých citových záležitostí. Jiří žádá na konci prvního dílutetralogie *Svéhlavička* Zdenku o ruku, aniž by o jeho kroku věděli jedni nebo druzí rodiče.⁵⁸ Rovněž Odon, jedna z postav románu *Celínka*, odpovídá Florle, která ho navádí k tomu, aby nevěstu volil rozumem: „*Bláhová, myslíš, že mě donutíš, abych se upoutal proti svému srdci a přesvědčení? Ne, to není možno, tak zpozdlá nejsi.*“⁵⁹ Při výběru partnerky hrály velkou roli nejen její dobré vlastnosti, zachovalost, ale také výše věna (*Jindra, Doušek z naší studánky, Celínka, Celínčino štěstí*).

Romány pochopitelně zachycují také projevy mimoverbální komunikace, k nimž mohlo mezi mladými lidmi docházet. Standardem např. bylo, že až v den zasnoubení mohlo mezi snoubenci dojít k prvnímu polibku na ústa (*Svéhlavička*). Dnešního čtenáře tak může překvapit Jiřího „*pravice (...) ovinuta kol jejího [tj. Zdenčina] pasu*“ v době, kdy byli mladí lidé teprve krátce zasnoubeni.⁶⁰ Období mezi svatbou a zasnoubením bylo v devatenáctém století u různě dlouhé, zpravidla však bylo nejspíše vymezeno intervalem do šesti měsíců.⁶¹ Že nebylo radno sňatek odkládat, dokládají to také dívčí romány. Např. v povídce *Pletení paní Sadilové* se mladý obchodník Adolf žení již tři týdny po zasnoubení,⁶² podobně Florla a

⁵⁵ Např. v románu *Celínčino štěstí* odmítá poštovní Kohoutek, aby se Florla setkala s Odonem, který by se s dívkou rád oženil, pod jeho střechou, aby sám nepřišel „*do řeči*“, Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Celínčino štěstí*, Praha [mezi 1920 a 1928], s. 48. Viz též M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, s. 117.

⁵⁶ Ignát HERRMANN, *Otec Kondelík a ženich Vejvara. Drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*, Praha 1898.

⁵⁷ V. SOKOLOVÁ, *Doušek z naší studánky*, s. 15.

⁵⁸ E. KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička*, s. 255–256.

⁵⁹ E. KRÁSNOHORSKÁ, *Celínka*, s. 230.

⁶⁰ E. KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička*, s. 256.

⁶¹ M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*, s. 87.

⁶² Vlasta PITTNEROVÁ, *Pletení paní Sadilové*, Praha 1917, s. 29.

Celinka v románu *Celínčino štěstí*. Doba zasnub nesměla být příliš dlouhá, jak dokládá ironický výrok pana Menšíka z románu *Svéhlavička nevěstou*: „(...) *jste šťastně zasnoubeni a dost! Neopustíš tatínka, budeš sedět doma jako v nebi, a ženich se ti bude kořiti a dvořiti dvě, čtyři léta, deset, dvacet, čtyřicet let, bude ti přinášet kytice, později k státu zdravotní bonbony, ty mu každoročně k jmeninám upleteš hedvábné rukavice, později k stáru vlněné punčochy –*“⁶³

Ačkoli autorkami dívčích románů byly vesměs ženy zasazující se o ženskou emancipaci, v žádném z románů není hrdinkou dívka, která by se vzepřela tradičnímu údělu ženy devatenáctého století. Přestože některé z hrdinek jsou do svatby existenčně nezávislé, v okamžiku sňatku se své dosavadní profese (a tím i výdělku) vzdávají. Také v románu *Svéhlavička nevěstou* se odráží dobová norma, že žena má následovat svého muže na místo, kde on bude mít výdělek.

Závěr

Dívčí četba jako svébytný žánr se v českém kontextu vyčlenila v závěru devatenáctého století. Průkopnicí byla bezesporu Eliška Krásnohorská, jejímž prvním počinem byla adaptace německého románu *Svéhlavička*. Vydavateli Rudolfu Storchovi však začala záhy konkurovat Vilímkova edice *Dívčím srdcím* a do konce první světové války také Šolcova knižnice *Kytice dívčí četby*.

O popularitě dívčích románů i povídkových souborů svědčí jejich opakovaná vydání během období první republiky. Zatímco dříve byly dívčí romány zábavnou četbou s výraznou didaktickou funkcí, v současnosti se můžou stát zajímavým historickým pramenem: tím, že knihy na jedné straně odrážely dobové normy chování a zobrazovaly platné generové stereotypy, na druhé straně tuto normu pomáhaly utvářet, a podílely se tak na vytváření nových generových konstruktů.

Prameny:

a) Archivní materiál

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Pavla Maternová, korespondence přijatá – Vilma Seidlová-Sokolová

b) Dívčí četba

---

⁶³ E. KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička nevěstou*, s. 13–14.

Růžena ČECHOVÁ, *V zahradě mládí*, Praha [1907].

Tereza DVORSKÁ, *Svéhlavička babičkou. Dívčí román*, Praha [1907 či 1908].

JEŽATEC, *Jarka a Majda ve frontách*, Praha [1917].

Ivan KLICPERA, *Jindra. Obraz z našeho života*, Praha 1919.

Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Celínka. Dívčí román*, Praha [asi po 1918].

Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Celínčino štěstí. Dívčí román*, Praha [mezi 1920 a 1928].

Eliška KRÁSNOHORSKÁ (podle E. von RHODEN), *Svéhlavička. Příběh z pensionátu*, Praha [1898].

Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička nevěstou. Samostatné pokračování knihy Svéhlavička*, Praha [1900].

Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *Svéhlavička ženuškou. Původní povídka pro dorůstající dívky*, Praha [1900].

Anna ŘEHÁKOVÁ, *Andělská srdce. Povídka*, Praha [1905].

Tereza MELLANOVÁ, *Všudybylka*, Praha [mezi 1903 a 1905].

Anuše MITTENHUBROVÁ, *Domov. Dívčí románek*, Praha [1916].

Teréza NOVÁKOVÁ, *Rosné perly*, Praha 1902.

Vlasta PITTNEROVÁ, *Pletení paní Sadilové. Starodávny obrázek*, Praha [1917].

Vilma SOKOLOVÁ, *Doušek z naší studánky*, Praha [1910].

Jiří SUMÍN, *Poupata*, Praha [snad 1911].

Alfons Bohumil ŠŤASTNÝ, *Vychovatelka. Dívčí román*, Praha 1903.